

ევროპა, რწმენა და კულტურა*

(ნაწილი I)

მთავარეპისკოპოსი როუენ უილიამსი

ინგლისურიდან თარგმნა თეიმურაზ ბუაძემ**

ბევრი რამ, რასაც დღეს ევროპაზე საუბრობენ, გვაფიქრებინებს, რომ ჩვენ უკეთ ვლაპარაკობთ იმაზე, რაც ის არ არის, ვიდრე იმაზე, რაც ის არის. როდესაც ვახსენებთ „ევროპას“, ეს ნიშნავს, რომ არ ვგულისხმობთ „ბრიტანეთს“, „ამერიკას“, „ისლამურ სამყაროს“ და „განვითარებად სამყაროს“. თუმცა, დროდადრო გვჭირდება პოზიტიური განმარტებების გამოყენებასაც შევეცადოთ; ეს გულისხმობს ცოტა ისტორიას, ცოტა პოლიტიკურ ფილოსოფიას და ლექციის განმავლობაში ამ საკითხებს შევეხებით. ჩემი მთავარი იდეა იმაში მდგომარეობს, რომ თუ გვინდა კარგად გავერკვეთ რეალობაში, რომელსაც სიტყვა „ევროპა“ აღნიშნავს მისი პოზიტიური აზრით გამოყენებისას, უნდა ვიფიქროთ რელიგიაზე, განსაკუთრებით ქრისტიანობაზე. თუ ევროპა მსოფლიოში არ იყო და ახლაც არ არის მხოლოდ სიკეთის წყარო, ვფიქრობ, შესაბამისი პრობლემების სწორი პერსპექტივით ხედვა შესაძლებელი იქნება მხოლოდ რელიგიურ საკითხებზე დაფიქრებისას; აქედან გამომდინარე, დღევანდელი მსოფლიოს ყველაზე დრომოჭმული და დესტრუქციული სიტუაციებიდან გამოსავლის პოვნა მაშინ გახდება შესაძლებელი, როდესაც ეს სამუშაო იქნება შესრულებული.

* 2008 წლის 26 იანვარს, კენტერბერის არქიეპისკოპოსმა დოქტორმა როუენ უილიამსმა ლივერპულის (2008 წლის ევროპული კულტურის დედაქალაქი) ანგლიკანურ კათედრალში წაიკითხა ლექცია თემაზე: „ევროპა, რწმენა და კულტურა“.

** სულხან-საბა ორბელიანის თეოლოგიის საბაკალავრო და სამაგისტრო პროგრამების ხელმძღვანელი, პროფესორი.

ნება მომეცით ხუთი ელემენტის ჩამოთვლით დავინყო, რომლებიც ხშირად ასოცირდება ევროპასთან, როდესაც ადამიანები ცდილობენ გაარკვიონ, თუ რა წვლილი შეიტანა მან მსოფლიო ისტორიასა და კულტურაში XVII საუკუნიდან მოყოლებული (დროის ამ კონკრეტული სქემის მნიშვნელობა უფრო გასაგები ლექციის განმავლობაში გახდება). სანამ გავაგრძელებდე, მინდა დავამატო, რომ ევროპაში დაწყებულმა გარკვეულმა ტენდენციებმა თავი იჩინა ამერიკის შეერთებულ შტატებში, რომელმაც თავისი უნიკალური წვლილი შეიტანა მსოფლიოში. პირველი ეს არის მოძღვრება ადამიანის უფლებების შესახებ. 1600 წლებიდან, ეტაპობრივად და განსაკუთრებულად სწრაფად 1800 წლებიდან, მოყოლებული ევროპულმა პოლიტიკურმა აზრმა განავითარა შეხედულება, რომლის მიხედვით, ადამიანები გარკვეული ტიპის თავისუფლების უფლებებით იზადებიან. მას უფრო და უფრო წარმოადგენენ იმის თავისუფალ წვდომად, რაც ადამიანს კმაყოფილს გახდიდა მიღწეული მდგომარეობით და მასში არსებულ ყველა პოტენციას სათანაო განვითარების საშუალებას მისცემდა. უფლებების ამ აზრით გაგება იმის აღიარებას ნიშნავს, რომ ადამიანებს უფლება აქვთ მოითხოვონ რესურსები, რომლებიც მათ სჭირდებათ, იყვნენ ბედნიერნი და და აკონტროლონ თავიანთი ცხოვრება. დიდი დრო დასჭირდება იმის ახსნას, თუ როგორ გადაიქცა ეს შეხედულება უფლებების თანამედროვე კონცეფციად, რომლის განხორციელება გარკვეული პოლიტიკური ინსტიტუციებითაა შესაძლებელი. აქ ფუნდამენტური საკითხია ის, რომ თანამედროვე ევროპამ, ანუ რეფორმაციისა და რელიგიური ომების შემდეგდროინდელმა ევროპამ, უფრო და უფრო აღიარებული გახდა ინდივიდუალური უფლებების კონცეფცია, რომელიც ადამიანს უფლებას აძლევს, შეძლებისდაგვარად მაქსიმალურად გააკონტროლოს მისი გარემომცველი პირობები.

ეს უკავშირდება „ევროპულობის“ მეორე მახასიათებელს: დაშვება, რომელსაც თავისუფლება ესმის, როგორც ალტერნატივებს შორის თავისუფალი არჩევანი, უპირობო სიკეთეა. თუ ჩვენი მიზანი გარემომცველისამყაროს მაქსიმალური კონტროლია, მაშინ დარწმუნებული უნდა ვიყოთ, რომ ყველას თანაბარი შანსი

აქვს, აირჩიოს, რაც მას სურს იმ შესაძლებლობებიდან, რასაც მას ამქვეყნიური ცხოვრება სთავაზობს. დამამცირებელია, როდესაც შენს გასაკეთებელ არჩევანს სხვა აკეთებს; იდეალური ადამიანური სუბიექტი არის ის, ვისაც ალტერნატიული შესაძლებლობების მკაფიო ხედვა აქვს, კარგად ესმის, რა გზას დაადგეს, რათა შესაძლებლობები რეალობად აქციოს და ზუსტად აქვს განსაზღვრული მეთოდი, რომელიც სწორ გზაზე დადგომის საშუალებას მისცემს. ცხადია, ეს მოიცავს მესამე ევროპულ დიფერენციალს, სახელდობრ, დემოკრატიას. თუ არცერთ ადამიანს, ჯგუფს ან კლასს არ აქვს უფლება სხვისი შესაძლებლობები შეზღუდოს, სოციალური ცხოვრება ისე უნდა იყოს ორგანიზებული, რომ ის ხალხის პრეფერენციებთან დაკავშირებულ ფართო კონსულტაციებს ეფუძნებოდეს და იძლეოდეს შესაძლებლობას, სურვილის შემთხვევაში, შეიცვალოს პირები, რომლებიც ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებასა და კანონმდებლობას განსაზღვრავს. მართალია, სხვადასხვა ტიპის მონარქია კიდევ შემორჩა ევროპაში, თანმიმდევრულად გაქრა ყველა არსებული კონცეფცია „მმართველობის უფლების“ შესახებ.

მაგრამ ეს გარკვეულ დილემას ქმნის. დემოკრატია ცდილობს ყველას დაეკითხოს თავის აზრს. მაგრამ გარანტიას არ იძლევა, რომ ყველას სურვილებსა და არჩევანს დააკმაყოფილებს. ის იძულებულია, უმრავლესობის სურვილი აღასრულოს, რაც, როგორც ჩანს, საფრთხეს უქმნის კონტროლისა და ხელმისაწვდომობის უნივერსალურ თავისუფლებას, რომელზეც უკვე ვისაუბრეთ. რაც შემდეგ მოდის, ეს არის ევროპული საზოგადოებრივი კულტურის მეოთხე თვისება: განსხვავება კერძოსა და საჯაროს შორის. ეს ნიშნავს, ხალხი ნაახალისო, რომ იფიქრონ ერთგვარი კონტრაქტის კონტექსტში, რომლის დროსაც უმრავლესობის გადანყვეტილებებზე დაყრდნობით მაქსიმალური რაოდენობის ადამიანებისთვის მაქსიმალური სარგებელი იქნება გარანტირებული და კერძო ადამიანები თანხმდებიან, რომ მათი კონკრეტული არჩევანი შეიძლება სამართლიანად შეიზღუდოს, როდესაც მისმა შედეგებმა შეიძლება სხვების თავისუფლების შეზღუდვა გამოიწვიოს. მაგრამ ეს შეზღუდვა კომპენსირებულია საჯარო დემოკრატიული შეთან-

ხმებით, რომელიც თითქმის შეუზღუდავი თავისუფლების უფლებას იძლევა იმ სფეროებში, სადაც კონკრეტულ არჩევანს აშკარა საზოგადოებრივი შედეგები არ მოსდევს. თანამედროვე დემოკრატიამ კერძო მორალის პლურალისტური გაგება მოიტანა. მაგრამ არსებობს გაზიარებული შეხედულება იმის შესახებ, თუ როგორ იქცევიან ადამიანები და რას უნდა მოელოდე მათგან. ევროპის განმასხვავებელ კიდევ ერთ ასპექტს წარმოადგენს თანამედროვე ევროპული ხელოვნება და ლიტერატურული კულტურა, რომელიც განსაკუთრებულად ამახვილებს ყურადღებას ინდივიდუალური ცნობიერებისა და ემოციების სირთულეზე. ის ვლინდება მუსიკალურ რომანტიზმში, ვიზუალური ხელოვნების სხვადასხვა თანამედროვე მიმართულებებში, მაგრამ ყველაზე მეტად, - ევროპულ (ამერიკულ ან ავსტრალიურ) დრამასა და მხატვრულ ლიტერატურაში. რასაც ადამიანები ხედავენ და ფიქრობენ რომანების კითხვისას ან პიესებისა და ფილმების ყურებისას, არის თხრობა კონკრეტული ადამიანების არჩევანზე, გავლენაზე, რომელიც ამ არჩევანს მოაქვს, თუ როგორ იბრძვიან ისინი, რომ არჩევანის უფლება მოიპოვონ და ა.შ.

რწმენა იმისა, რომ ადამიანის ყველაზე გამორჩეული თვისება „თვითშემოქმედების“ უნარია, არის საფუძველი ჩემი ხუთი დებულებისა, რომელიც თანამედროვე ევროპისა და მისი პოსტკოლონიალური მემკვიდრეობის განსაკუთრებულობას აჩვენებს. ეს გულისხმობს არჩევანის გაკეთებას, რომელიც ადამიანს უსაფრთხო ადგილს უმკვიდრებს სამყაროში და მის იდენტობას აყალიბებს ისე, რომ ეს იდენტობა არ იქნება განსაზღვრული გარეგანი სოციალური ძალებით, დოქტრინებითა და მოდელებით, რომლებსაც საჯარო აღიარება არ აქვს. თუ ვინმე გადაწყვეტს ასე განისაზღვროს მისი იდენტობა, ცხადია, რომ ეს მისი საქმეა, მაგრამ არ უნდა ელოდოს, რომ სახელმწიფო ინსტიტუტები და ხელისუფლება მას ამაში ხელს შეუწყობს. საზოგადოებრივი ცხოვრება ისე წარმართავს ინდივიდუალურ მისწრაფებებს, რომ ადამიანები მკვეთრად არ ერევიან ერთმანეთის საქმეებში, ყველას რჩება კერძო ინდივიდუალური სფერო, სადაც მას საკუთარი ინდივიდუალური პრეფერენციების რეალიზაციის შესაძლებლობა ეძლევა. ამ

აზრით ესმის თანამედროვე ევროპას ადამიანის არსებითი ამოცანა – თავად განსაზღვროს საკუთარი თავი; ეს ის არის, რაც მას განასხვავებს ტრადიციული და თანამედროვე იდეოლოგიურად წარმართული საზოგადოებებისგან. ტრადიციულ საზოგადოებებში ადამიანის არსიშეიცნობა სხვა ადამიანებთან კავშირში მასზე დაკისრებული მოვალეობისა და ფუნქციების მიხედვით და ადამიანური ურთიერთობების მთელ კომპლექსს „წმინდა წესრიგთან“ მიმართება განსაზღვრავს; საგნებს შორის ბალანსი დაფუძნებულია ღვთის ან ღმერთების ნებაზე ან მარადიულ საყოველთაო ჰარმონიაზე, მაგალითად, ჩინური ფილოსოფიის *ტაო* და ძველი სტოელების *ლოგოსი*. ამ კონტექსტში თავისუფლების ძლიერ გამოვლინებად შეიძლება იქცეს არსებული წესრიგისა და ცხოვრების წესის ნებაყოფლობით მიღება ან უარყოფა; მაგრამ ასეთ საზოგადოებაში მიღებული არაა, ყველამ თავისით გადაწყვიტოს, ვინ იყოს და რა პროფესია აირჩიოს და თავისი გადაწყვეტილების რეალიზაცია ნულიდან დაიწყოს. რამდენადაც „თვითქმინის“ პროექტი უპირისპირდება სამყაროს გარეთ მყოფი მარადიული შემოქმედის განგებულებას, ისე ჩანს, რომ თანამედროვე ევროპა პრინციპულად ეწინააღმდეგება სამყაროსა და კაცობრიობის ბედის რელიგიურ გაგებას. ბევრისთვის თანამედროვე დასავლეთში ეს არავითარ პრობლემას არ წარმოადგენს; ის უბრალოდ ასახავს მსოფლიოს დესაკრალიზაციის შეუფერხებელ წინსვლასა და იმ ხელისუფლებების უკუგდებას, რომლებიც რაციონალური ანგარიშვალდებულებების პრინციპს არ ექვემდებარება. კაცობრიობის ისტორია აშკარად მიემართება სამყაროსკენ, სადაც თამაშის თანაბარი წესებია, უნივერსალური სივრცისკენ, რომელშიც ნებისმიერ ადამიანს შეუძლია გადასვლა და თავისი ტერიტორიისადადგენა იმ პირობით, რომ მთავრობა ამუხრუჭებს მოთხოვნებს, რომლებიც ამ ტერიტორიაზე სხვებს ემუქრება. მაგრამ ამ რეზიუმეში არ ჩანს ორი მნიშვნელოვანი პრობლემა, რომლის განხილვის თავიდან არიდება უსასრულოდ არ შეიძლება. პირველი მარტივია: ფაქტი, რომ ეს მოდელი სასურველ მსოფლმხედველობად რჩება ადამიანური მოდემის აყვავებული უმცირესობისთვის და არ ჩანს ნიშნები, რომ სხვები მას ნებაყოფლობით მიიღებენ. გრეის დევმა

დანერა „ევროპული განსაკუთრებულობის“ შესახებ, როდესაც განიხილავდა რელიგიური პასუხისმგებლობისა და პრაქტიკის ნიმუშებს ჩვენს სამყაროში. იგი ამას წერს ამერიკის შეერთებულ შტატებში რელიგიური პრაქტიკის მაღალი სტატისტიკური მაჩვენებლების ფონზე; მსურს ავლნიშნო, რომ როგორც ამერიკის შეერთებულ შტატებში რელიგია არატრადიციული თვისებებით ხასიათდება (აქცენტი მაქსიმალურ რელიგიურ მრავალფეროვნებასა და არჩევანზე), ისევე გამორჩეულია ევროპა იმ თვალსაზრისით, თუ რას ფიქრობენ ადამიანები რელიგიის შესახებ. თუ კონკრეტული რელიგიისადმი ერთგულება ინდივიდუალური არჩევანის შედეგია, მაშინ მნიშვნელობა არ აქვს, ეს არჩევანი პოზიტიურია თუ ნეგატიური, პრინციპი მაინც ერთიდაიგივე რჩება.

მეორე პრობლემა, რომელსაც ვცდილობთ თვალი ავარიდოთ, არის შინაგანი დაძაბულობა, რომელიც ვლინდება იმაში, თუ როგორ მუშაობს ევროპული „მოდელი“ შინ და გარეთ. ქრისტიანული მისიის ზოგიერთი თანამედროვე ისტორიკოსი მისიონერულ მოძრაობას ე. წ. დიდი ევროპული მიგრაციის კონტექსტში ათავსებს. ევროპულ კულტურას აქვს უნივერსალურობის პრეტენზია; მაგრამ ამავე დროს მიიჩნევა, რომ მხოლოდ მას, ვინც ინსაიდერია, ანუ ვინც თავიდანვე ეკუთვნოდა ამ კულტურას, შეუძლია გადანყვიტოს, ის როგორ უნდა მოქმედებდეს, ხოლო ის, ვინც ევროპულ ოჯახს არ ეკუთვნის, უნდა დათანხმდეს, რომ ეს სტრუქტურა მისთვის აუტსაიდერმა ევროპელმა მოახვიოს თავზე (იმ იმედით, რომ უცხოელი ევროპელები ერთ დროს მათი ინსაიდერები გახდებიან).

ამას დრამატული ეფექტი მოჰყვა. მონებით ვაჭრობა მაშინ გახდა მნიშვნელოვანი საერთაშორისო კომერციული საქმიანობა, როდესაც ფილოსოფოსები სულ უფრო და უფრო მჭერმეტყველებდნენ ადამიანის უნივერსალურ უფლებებზე, რომელიც მას დაბადებიდანვე დაჰყვება. ამავე დროს, პირველად კაცობრიობის ისტორიაში შეეცადნენ რასობრივი უპირატესობის დასაცავად აბსტრაქტული ფილოსოფიური საფუძვლები მოეძებნათ. დაიწყო პროცესი, რომელმაც ადგილობრივი ეკონომიკა ჩაითრია ტრანსნაციონალურ კომერციულ საქმიანობაში და დედამიწა მიიჩნია

განვითარებისთვის აუცილებელი მატერიალური რესურსების დაუსრულებელ სანყოფანად. ამ დროს წარმოიშვა რამდენიმე ღრმა წინააღმდეგობა თანამედროვე აზროვნებაში, როდესაც ნაციონალური თვითგამორკვევის სურვილი, როგორც თვითშემოქმედების პრინციპის გამახატულება, დაუპირისპირდა გლობალურ ბაზარზე შეუზღუდავი კონკურენციისაკენ სწრაფვას. ევროპულმა უნივერსალიზმმა საბოლოოდ შვა სამყარო, სადაც უზარმაზარი უთანასწორობა არსებობს და ეს უთანასწორობა არათუ ყოველწლიურად, არამედ ყოველდღიურად უფრო და უფრო იკვეთება. დიდმა ევროპულმა მიგრაციამ (რომელიც ჩრდილოეთ ამერიკის, როგორც გლობალური ძალის წარმოშობასაც მოიცავს) შეუქცევლად შეცვალა ადამიანური სამყაროს ბუნება, ზოგიერთებს უდავოდ მოუტანა კეთილდღეობისა და პოლიტიკური თვითგამორკვევის ახალი დონე; თუმცა მას დიდი ნაკლიც აქვს. იმის გასარკვევად, თუ რასთან გვაქვს აქ საქმე, მე მსურს ევროპის რელიგიური ფესვების საკითხს დავუბრუნდე, რათა დავინახოთ, შეგვიძლია თუ არა რაღაც შეხედულება შევიშუშავოთ ევროპული კულტურის ექსპორტის უზარმაზარი მორალური ორაზროვნების შესახებ. საყოველთაოდ არის აღიარებული, რომ ევროპული აზროვნება, რომელიც მე აღვწერე, დასაბამს იღებს ქრისტიანული ენისა და რწმენის გარკვეულ ასპექტებში, ისევე, როგორც თავად სოციალურ ფაქტში – თუ როგორ აღიქვამდნენ ქრისტიანები თავს დასაწყისიდანვე. ქრისტიანობა ყოველთვის *მოქცევის* რელიგია იყო. ეს ნიშნავს, რომ ის, რაც ადამიანის იდენტობაში თავისთავად იგულისხმება, იქნება ეს შესაძლებლობები თუ ურთიერთობები, ქრისტიანობის მიხედვით სულაც არ არის ფიქსირებული ან საბოლოო. მოქცევა სხვანაირად ყოფნის არჩევანს გულისხმობს. ის არის გამოსვლა კულტურიდან, რომელსაც ოდესღაც ეკუთვნოდათ. ძველი ქრისტიანების წინაშე იდგა პრობლემა, როგორ გამოეცხადებინათ და შეეთავაზებინათ ეს ადამიანებისთვის მკაცრად კონტროლირებულ და რელიგიურად დაცულ რომაულ გარემოში ისე, რომ სხვებს შთაბეჭდილება არ შექმნოდათ, თითქოს ისინი არსებული მორალური სოციალური სტრუქტურის სრულ განადგურებას აპირებდნენ. პრაქტიკულად ამან ადრინდელი თაობის წარმო-

მადგენლებს მონამეობა მოუტანა, რომელიც უკიდურესი კონტრ-კულტურული პოზიციაა. ეს გულისხმობს, რომ ქრისტიანისთვის სხვად ყოფნის არჩევა არ ნიშნავდა მყისიერ და თვალსაჩინო ცვლილებას. მონამე ამტკიცებდა, რომ არსებობდა უხილავი რეალობა, უფრო ღრმა და მტკიცე, ვიდრე არსებული კულტურა. მონამე ამონმებდა იმას, რაც იყო და რჩება ჭეშმარიტებად იმისდა მიუხედავად, მიიღებდა თუ არა ის უმრავლესობის მხარდაჭერას. ჩვეულებრივ ქრისტიანს, რომელიც ამ საკმაოდ საშიშ გარემოში ცხოვრობს, სამყაროს ორმაგი ხედვა შეიძლება ჰქონდეს: სამყარო, გაბატონებული კულტურა, როგორც ის არის სინამდვილეში, და ღვთის სამეფო, რომლის მიხედვითაც მიმდინარე წესრიგი განიკითხება. კულტურული და პოლიტიკური კლიმატი, რომელშიც ქრისტიანები ცხოვრობდნენ, ბევრისთვის შეიძლება აღქმული იყოს, როგორც სრულიად ბუნებრივი რეალობა, თვით საკრალურიც კი, მაგრამ ქრისტიანს ეცოდინება, რომ ის, რაც ამ გარემოში ბუნებრივი და სწორი ჩანს, ღვთაებრივი სტანდარტებით საეჭვო და განსასჯელი შეიძლება იყოს. „ფარული ღმერთის“ ხელი მოქმედებს ადამიანის თვით ყველაზე წარუმატებელ აქტებში, აშკარა დამარცხებებსა და სიკვდილში, როგორც ეს მოხდა იესოს სიკვდილში.

ჩვენი არსებითი თემისთვის ეს მნიშვნელოვანია ქრისტიანული ენის თვალსაზრისითაც კი, რომელიც უკვე ნახსენებ ორმაგ ხედვას გულისხმობს. ქრისტიანობა თავიდანვე არ აძლევდა მორწმუნეებს უფლებას რეალობა აღექვათ, როგორც თავისთავად სწორი. ის არწმუნებდა მორწმუნეებს, რომ მათ არჩევანს ისინი მიჰყავს საგანთა წესრიგამდე, რომელიც თუმცა უხილავია, მაგრამ გადამწყვეტია მთელი სამყაროსთვის. ის ხელს უწყობდა გარკვეული ტიპის კითხვების გაჩენას – კითხვებისას იმის შესახებ, როგორ აღესრულებოდა საქმეები რომის იმპერიაში, ასევე კითხვებს საკუთარი თავის მიმართ: რამდენად შეეძლოთ მორწმუნეებს, ეცხოვრათ იმპერიის მიერ „მოტანილ“ სამყაროში, როგორც უბრალო მკვიდრებს? მაშინაც კი, როდესაც ქრისტიანობა ევროპის „ნორმალური“ პოზიცია და უმრავლესობის ხედვა გახდა სოციალური და პოლიტიკური თვალსაზრისით, დაძაბულობა მაინც არ

გამქრალა. ეკლესია და საერო ხელისუფლება კვლავ კამათობდა იმაზე, თუ ვინ განსაზღვრავდა საზოგადოებრივი ზნეობის საზღვრებს; სამონასტრო მოძრაობამაც გარკვეულწილად დაძაბულობა დაამკვიდრა ეკლესიური ცხოვრების ცენტრში. „მოქცევა“ ტექნიკური ტერმინი გახდა, რომელიც ბერული ცხოვრების არჩევანს აღნიშნავდა, რადგან ასეთი გადანყვეტილება კიდევ ერთხელ ამონიშნავდა, რომ ასეთ ადამიანს აღარ სურდა იქ გაეგრძელებინა ცხოვრება კულტურული და სულიერი თვალსაზრისით, სადაც დაიბადა. გაქრისტიანებულ სამყაროს საკმაოდ შეუფერხებლად შეეძლო საკუთარი ცხოვრების გზა განეგრძო, მაგრამ ყოველთვის არსებობდა ფარული, დაბრკოლებებით აღსავსე გზა მისი ნამდვილი მიმდევრებისთვის. უკვე „მონათლულ“ საზოგადოებაშიც კი რჩებოდა გარკვეული კითხვები. დასავლეთ ევროპაში შუა საუკუნეების განმავლობაში მოაზროვნეებმა დიდშედეგებს მიაღწიეს ეტაპობრივად. წმინდა ავგუსტინე ძველი რომის იმპერიის დასასრულს კატეგორიულად უარყოფდა, რომ რომელიმე სოციალურ შეთანხმებას, თუნდაც, ერთი შეხედვით, ამკარად ქრისტიანულს, შეეძლოს ღვთის სამართლიანობისა და სიყვარული-სადმი რადიკალური მისწრაფების დაკმაყოფილება; ქრისტიანი მიიჩნეოდა ადამიანად, რომელიც ყოველთვის უარს ამბობდა, თავი მთლიანად მინიერი საზოგადოების წევრად ჩაეთვალა. რამდენიმე საუკუნის შემდეგ, თომა აქვინელმა სკეპტიკური შეხედულება შეიმუშავა მეფეთა ღვთაებრივ ავტორიტეტთან დაკავშირებით. მართალია, ქრისტიანობა შუა საუკუნეების დასავლეთ ევროპულ საზოგადოებაში აღქმული იყო, როგორც აბსოლუტურად ბუნებრივი სისტემა, ის მაინც შეიცავდა შინაგანი კულტურული დაუკმაყოფილებლობის ნიშნებს და არსებული სიტუაციისა და სისტემებისადმი ირონიასა და სკეპტიციზმს. რეფორმაციის დროს, XVI საუკუნეში, ეს სკეპტიციზმი თავად კათოლიკური ეკლესიისადმი პროტესტში გადაიზარდა. მაგრამ ეს არასოდეს ყოფილა პროტესტანტულ თავისუფლებასა და კათოლიკურ ტრადიციას შორის დაპირისპირების საკითხი. პროტესტანტები, სამწუხაროდ, ხშირად მიდიოდნენ სახელმწიფოს არაკრიტიკულ თაყვანისცემაზე, კათოლიკეები კი, განსაკუთრებით თავიანთ მისტიკურ ნაწერებში,

ადამიანის შინაგანი ცხოვრების ანარქიული შესაძლებლობების ღრმა ანალიზს იძლეოდნენ. თუმცა, შეუძლებელია იმის უარყოფა, რომ რეფორმაციის შემდეგ უფრო მკვეთრად გამოხატული გახდა „უსახლკარობის“ შემანუბნებელი განცდა, რომელიც გამოწვეული იყო იმით, რომ თვით ქრისტიანულ საზოგადოებასაც არ შეეძლო შენტვის მიეთითებინა შენი ცხოვრების მიზანი და ადგილი. ადრეული ეკლესიისა და წმინდა ავგუსტინეს ორმაგი ხედვა სულ უფროდაუფრო ცხადი გახდა.

მაგრამ (ზუსტად აქ არის მთავარი მომენტი) ეს ყველაფერი დაემთხვა (რაც სულაც არაა გასაკვირი) ბევრი ევროპელი მოაზროვნის ინტერესის დაკარგვას ღმერთთან დაკავშირებული საკითხებისადმი. ერთია, როდესაც საზოგადოების კონვენციებსა და გარეგნულ ასპექტებზე ფიქრობ და სკეპტიკურად ხარ განწყობილი მაშინ, როცა ღვთის სამეფო და მისი ხასიათი შენტვის დამარწმუნებელი, თუმცა საიდუმლოა. მაგრამ რა ხდება, როდესაც უსიამოვნება და სკეპტიციზმი ამ სფეროზეც გადადის? ორმაგი ხედვა, რომლის ორივე ასპექტი ერთნაირად საეჭვოა, ადამიანის სულს მიუსაფრობის უფრო რადიკალურ და შემამოფოთებელ განცდას უტოვებს. ჩვენში ღვთაებრივი სიმართლის საიდუმლოება იესოს სიკვდილში მჟღავნდება; თავგანწირვის გადანყვეტილება, იქნება ეს მონამეობა თუ ბერ-მონაზვნობის გზის არჩევა, ემყარება სწავლებას, რომლის თანახმად, ამქვეყნად ყველაფრის საფუძველი მსხვერპლად თავის მიტანის საიდუმლო კანონია, რაც თავისთავად, თავის უარყოფელი ღვთაებრივი სიყვარულის გამოვლინებაა. ამას არაფერი აქვს საერთო სკეპტიციზმსა და საკუთარ თავში დაეჭვებასთან, რომელსაც ამ სამყაროში დაუცველობის განცდა მოაქვს. გაცნობიერება იმისა, თუ ვინ შეიძლება ვიყო ან გავხდე, არ შეიძლება ეფუძნებოდეს მხოლოდ გარეგან ფაქტორებს; ეს ითხოვს ინტროსპექციას, იმის გამოკვლევას, რასაც წმინდა ავგუსტინე ადამიანის შინაგან „მღვიმეებს“ უწოდებს.

ამის კვალს ვხედავთ ფილოსოფოსების უფროდაუფრო მზარდ შფოთვაში იმასთან დაკავშირებით, თუ როგორ უნდა ვიყოთ დარწმუნებულნი იმის ცოდნაში, რაზეც ვფიქრობთ, რომ კარგად ვიცით; ეს ასევე იხილვება (რაც ადრე მოვიხსენიე) როგორც

მოდერნული ევროპული გონების ერთ-ერთი გამორჩეული კულტურული ქმნილების – რომანის განვითარებაში. რომანი იმის აღწერაა, თუ როგორ ყალიბდება პიროვნება. ყველაზე ადრეული რომანები, განსაკუთრებით ინგლისურენოვან სამყაროში, ყურადღებას ამახვილებს იმაზე, თუ როგორ აღწევს ინდივიდუმი უსაფრთხოებას – ეკონომიკურ უსაფრთხოებას, სექსუალურ სტაბილურობას, თავდაჯერებულობას. მეცხრამეტე საუკუნის რომანმა უფრო ცხადად ასახა, თუ რა მოსდევს საზოგადოების მიერ უკვე განსაზღვრული როლის უარყოფასა და ნონკონფორმიზმს, მან საზოგადოების დაავადების დიაგნოზი და მისი განკურნების გზები შემოგვთავაზა. მეოცე საუკუნემ გაუცხოების გაგების მცდელობა უფრო ინტენსიური გახდა დარომანის ჟანრი ახალ ტერიტორიებზე გაავრცელა, როდესაც თვითგანვითარების იდეა ფილოსოფიური სკეპტიციზმის ახალ ფორმებს შეეჯახა და ავტორისა და სიუჟეტის „სიკვდილი“ თავდაჯერებულად გამოაცხადა. ამის მიუხედავად, რომანი მაინც რჩება ევროპულ და ამერიკულ კულტურაში ადამიანური გადანყვებილებისა და კონფლიქტების გაგების რჩეულ ინსტრუმენტად.

წლების განმავლობაში საკმაოდ ბევრი რამ ითქვა რომანის წარმოშობის შესახებ პურიტანულ და პიეტისტურ ჟურნალებში, ასევე თუ როგორ შეიძლება ღვთის განგებულების ადამიანის ცხოვრებაში მოქმედების აღწერა თვითანალიზისა და ლიტერატურული თხრობის საშუალებით. როგორც რამდენიმე წუთის წინ მივანიშნე, ეს მხოლოდ პროტესტანტულ მოთხრობებს არ ეხება: ამაზე მონიშნავს ტერეზა ავილელის „მისტიკური“ ავტობიოგრაფიამოგონებები, ავგუსტინე ბეიკერი და პასკალის ფრაგმენტული პიროვნული ანარეკლები. ადრეული ეპოქიდან დაწყებული ინტროსპექცია, ანუ შინაგანი სამყაროს გამოკვლევა, ადამიანის არსობრივი წვდომის იარაღად მიიჩნეოდა; მეჩვიდმეტე საუკუნიდან დაწყებული ეს ნიშნავდა იმის გაგებას, როგორი შეიძლება ყოფილიყო პიროვნება, რომელსაც გაუჩნდა ფილოსოფიური და ფსიქოლოგიურიკითხვები: „რაში შემიძლია ვიყო დარწმუნებული?“, „რა პოზიცია უნდა ეჭიროს ადამიანს სამყაროში, როგორც უნიკალურ პიროვნებას?“. როდესაც პურიტანი თავის დღიურს წერს,

ან მისტიკოსი ღვთის ყოვლისმომცველ ნათელზე მოგვითხრობს, ისინი ორივე შემთხვევაში ეძებენ გზას, თუ როგორ დაასაბუთონ, რომ ღმერთი მათი პოზიციების საფუძველია იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც გარეშე მოვლენები არ გვიბიძგებს ბუნებრივად მივიდეთ ასეთ დასკვნებამდე. თუმცა, რომანს არ შეუძლია თავისთავად ცხად ჭეშმარიტებად ჩათვალოს აზრი, რომ ღმერთი ყველაფრის საფუძველია; ეს სხვა სახის უსაფრთხოების ძიების დრამატიზაციას ახდენს, ან ფოკუსი მიზნიდან თავად ძიების პროცესზე გადააქვს. ევროპულ კონტექსტში ეს ცვლილება ასახვას ჰპოვებს ხელოვნების სხვა ფორმებში, დრამასა და მოგვიანებით, ფილმებშიც (თუმცა შეიძლება უფრო სწორი იყოს იმის თქმა, რომ ევროპულმა დრამამ მის უმაღლეს ფაზაში, მეთექვსმეტე და მეჩვიდმეტე საუკუნეებში, უკვე განსაზღვრა გარკვეული დღის წესრიგი რომანის განვითარებისთვის).